

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.007>

УДК 330.83(477)«18/19»

JEL: B 13

Фещенко В.М., доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-9403-6025>
e-mail: fvm7@ukr.net

УКРАЇНЬСЬКА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті проаналізовано особливості розвитку маржиналізму та зародження сучасної методології аналізу економічних процесів у вітчизняній економічній думці, починаючи від розробок Київської наукової школи на чолі з М. Бунге та завершуючи працями видатних українських вчених Є. Слуцького та М. Туган-Барановського. Зазначені проблеми, з огляду на їх актуальність для сьогодення, виступають предметом досліджень сучасних науковців Т. Гайдай, І. Головатої, В. Кудлака, О. Курбет, В. Небрат, Н. Супрун, Ю. Ущяповського, В. Фещенко та інших.

Метою статті є висвітлення наукового внеску українських економістів останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. у розвиток маржиналізму та західноєвропейського лібералізму, розкриття процесів формування нової методології економічного аналізу на основі поєднання ідей класичної політичної економії та граничного аналізу, положень історичної школи та європейського соціал-реформізму, а також використання функціонального аналізу та інструментарію економіко-математичних досліджень.

Вагомим здобутком вітчизняної економічної науки цього періоду стали теоретичні напрацювання представників Київської політ-економічної школи. У працях М. Бунге, Д. Піхна, Р. Орженцького, О. Білімовича було сфокусовано увагу на розробці теорії цінності з залученням граничного аналізу, підтримано психологічні засади теорії цінності, зроблено акцент на соціальній спрямованості досліджень. У працях Є. Слуцького «Теорія граничної корисності»,

«До теорії бюджету споживача» було відображено нові підходи до розуміння корисності як економічної категорії, визначено цінність ринкових благ з позицій їхньої корисності та рідкісності; покладено початок вивченню ринкової поведінки та механізмів формування її стабільності бюджету споживача. У контексті становлення нової методології економічного аналізу розкрито пріоритетність та значущість створення М. Туган-Барановським синтетичної теорії цінності.

Розкрито вагомий вплив українських учених досліджуваного періоду на розвиток світової економічної науки та обґрунтовано необхідність подальшого вивчення їх наукового доробку.

Ключові слова: маржиналізм, ліберальна традиція, неокласика, українська економічна думка, Київська наукова школа, М. Бунге, Р. Орженцький, Є. Слуцький, М. Туган-Барановський, синтетична теорія цінності, гранична корисність благ, психологічна мотивація господарської діяльності, теорія бюджету споживача.

Feshchenko V.

UKRAINIAN ECONOMIC THOUGHT OF THE LAST THIRD OF THE 19th – EARLY 20th CENTURIES IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN LIBERAL TRADITION

The article analyzes the features of the development of marginalism and the emergence of a modern methodology for the analysis of economic processes in Ukrainian economic thought, starting with the development of the Kyiv scientific school headed by M. Bunge and ending with the works of prominent Ukrainian scientists E. Slutsky and M. Tugan-Baranovsky. These problems, considering their relevance for the present, are the subjects of modern scholars' researches, such as T. Hayday, I. Golovata, V. Kudlak, O. Kurbet, V. Nebrat, N. Suprun, Y. Ushchapovsky, V. Feshchenko and others.

The purpose of the article is to highlight the scientific contribution of Ukrainian economists of the last third of the 19th – beginning of the 20th centuries to the development of marginalism and Western European liberalism, to reveal the emergence of a new methodology of economic analysis based on the combination of ideas of classical political economy and marginal analysis, the historical school' principles with the European socio-reformism, and the use of functional analysis with economic and mathematical research tools.

Significant progress of the Ukrainian economic science in this period are the theoretical achievements of representatives of the Kyiv School of Political Economy. In the works of M. Bunge, D. Pikhno, R. Orzhentsky, and O. Bilimovych, the attention was focused on the development of the theory of value with the use of marginal analysis, the psychological foundations of the theory of value were supported, and the emphasis was placed on the social orientation of research. E. Slutsky's works «The Theory of Marginal Utility», and «On the Theory of Consumer Budget» reflected new approaches to understanding utility as an economic category, determined the value of market goods in terms of their usefulness and rarity, and initiated the study of market behavior and mechanisms of formation and stability of the consumer budget. In the context of the formation of the new methodology for economic analysis, the author reveals the priority and significance of the creation of the synthetic theory of value by M. Tugan-Baranovsky.

The article highlights the significant influence of Ukrainian scientists of the studied period on the development of world economic science and substantiates the necessity of further study of their scientific work.

Keywords: *marginalism, liberal tradition, neoclassic, Ukrainian economic thought, Kiev scientific school, M. Bunge, R. Orzhentsky, E. Slutsky, M. Tugan-Baranovsky, synthetic theory of value, marginal utility of goods, psychological motivation of economic activity, consumer budget theory.*

Постановка проблеми. Маржиналістська революція, початок якої пов'язують, як відомо, з 70-ми роками XIX ст., змінила парадигму розвитку економічної науки, започаткувавши формування її сучасного етапу. Під гаслами створення нової економічної науки, очищеної від соціально-політичних нашарувань, маржиналізм поступово завоював домінуючі позиції в європейській та світовій економічній думці, перетворившись на потужний напрям розвитку економічної теорії XX ст.

Сприйняття основних концептуальних положень маржиналізму представниками української економічної науки мало свої особливості. Вони були обумовлені специфікою соціально-політичного, господарського розвитку України у складі Російської та Австро-Угорської імперій, а також відмінністю теоретико-інтелектуального простору, в якому розвивалася українська економічна наука наприкінці XIX – на початку XX ст. Щодо останнього – це критичне сприйняття методологічного індивідуалізму – характерної риси наукового інструментарію представників західної економічної науки, тривалий період існування класичної полі-

тичної економії та захоплення доктринами К. Маркса, прихильність вітчизняних науковців до історичної та соціальної шкіл політичної економії. На ці особливості розвитку української (і російської) економічної думки звертали свого часу увагу відомі філософи й економісти С. Булгаков, В. Голубничий, С. Франк та інші [1; 5].

Процес генези маржинальних поглядів в українській економічній думці більшість сучасних дослідників відносять до останньої чверті XIX ст., коли у працях представників Київської психологічної школи – М. Бунге, А. Антоновича, Д. Піхна, Р. Орженцького, О. Білімовича – було висловлено критичне ставлення до абсолютизації фактору праці, характерне для класичної школи політичної економії, та сфокусовано увагу на розробці теорії цінності з залученням граничного аналізу, підтримано психологічні засади теорії цінності, сформульовано теорію господарських потреб та інтересів, зроблено акцент на соціальній спрямованості досліджень тощо.

Проте дійсно глибокий науковий інтерес українських вчених до основоположних ідей австрійської школи маржиналізму виник на початку XX ст. У працях Р. Орженцького «Учення про економічне явище» (1903), «Основні закони цінності та їх практичне значення» (1904), М. Туган-Барановського «Основи політичної економії» (1909), Є. Слуцького «Теорія граничної корисності» (1910), О. Білімовича «До питання про розцінку господарських благ» (1914) було розкрито нові підходи до розуміння корисності як економічної категорії, визначено цінність ринкових благ з позицій їхньої корисності та рідкості; покладено початок вивченню механізмів формування потреб у зв'язку з психологічною мотивацією господарської діяльності індивідів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах сьогодення проблеми специфіки розвитку української економічної науки в кінці XIX – на початку XX ст. та взаємодії останньої з провідними течіями західноєвропейської економічної думки вивчалися вітчизняними дослідниками С. Злупком [7], Л. Горкіною, Л. Корнійчук [10, с. 355–369], П. Леоненком [13]. Наразі вони виступають предметом досліджень у наукових працях Т. Гайдай, І. Головатой, В. Кудлака, О. Курбет, Т. Куриленко, В. Небрат, Н. Супрун, Ю. Ущаповського, В. Фещенко та ін. [4; 11; 12; 20].

Метою статті є висвітлення наукового внеску представників української економічної думки останньої третини XIX – початку XX ст. у розвиток маржиналізму та ліберальної традиції західно-

європейських наукових шкіл та відображення процесів формування українськими дослідниками новітньої методології економічного аналізу на підґрунті широкого синтезу класичного лібералізму, ідей історичної школи та окремих положень європейського соціал-реформізму, а також використання психологічних підходів до вивчення економічних явищ, функціонального аналізу та інструментарію економіко-математичних та статистичних досліджень.

Виклад результатів дослідження. Криза класичної політичної економії в 60-х роках XIX ст. та обумовлена цими процесами маржиналістська революція змінила, як зазначалося вище, траєкторію розвитку економічної науки. Радикальні зміни зачепили предмет, основну проблематику та акценти в дослідженні господарських процесів, методологічні підходи, науковий інструментарій аналізу та категоріальний апарат. Зазначена наукова революція привела до одночасного виникнення в різних частинах світу кількох шкіл економічної теорії (віденської, кембріджської, лозаннської, американської, київської та ін.), об'єднаних спільною методологією і рядом фундаментальних теоретичних положень [13, с. 117]. У межах цього дослідження нас цікавить процес формування концептуальних засад Київської політекономічної школи, сприйняття її представниками основних ідей маржинального аналізу та її поступ в контексті парадигмального розвитку європейської неокласичної традиції.

Засновником Київської школи, за відомим висловом професора О. Білімовича, виступив Микола Християнович Бунге, який об'єднав навколо себе однодумців та учнів, що розуміли складнощі та суперечності господарського життя та намагалися на новому теоретичному підґрунті знайти адекватні методи розв'язання економічних проблем. В еволюції поглядів М. Бунге чітко простежується поступовий відхід від засадничих постулатів класичної політичної економії (насамперед, трудової теорії вартості) до визнання необхідності державного регулювання ринкового середовища, залучення до аналізу психологічних, правових, соціальних аспектів діяльності людини, орієнтація на формування синтетичної («примирювальної» теорії цінності) тощо.

У такому контексті найбільший інтерес становить наукова праця М. Бунге «Основи політичної економії» (1870), в якій практично були сформульовані не лише нові вихідні засади економічного аналізу, але й загалом – вектор розвитку вітчизняної економічної думки, суттєво наблизений в методології та проблематиці

досліджень до головних течій та наукових шкіл західноєвропейської економічної теорії.

В «Основах політичної економії» вчений зосередив увагу на основних категоріях економічної науки, а саме: потреби, ціна, цінність, доходи і споживання, конкуренція тощо. Економічний аналіз потреб М. Бунге доповнив психологічними й соціологічними підходами і на цьому підґрунті розкрив економічний зміст понять цінності та ціни. Походження цінності, на його думку, «пояснюється потребою і сумою жертв (праці та витрат), які необхідні і можуть бути вироблені для задоволення потреби» [2, с. 37]. Проте витрати – не визначальна характеристика цінності, а лише її складова. В ринковому господарстві потреби формують попит, який взаємодіючи з пропозицією в процесі обміну, впливає на цінність вироблених благ. Тобто, цінності в процесі обміну завдяки категорії ціни стають кількісно співвимірними, хоча сам процес ціноутворення носить суб'єктивний характер. Аналізуючи ціну, М. Бунге визначав її як цінність, виражену грошима [2, с. 60].

Таким чином, український дослідник, розвиваючи психологічні підходи до теорії цінності, наближався до розробок суб'єктивної школи маржиналізму К. Менгера та його послідовників, а його ідеї лягли в основу теоретичного доробку представників Київської політекономічної школи. Праці М. Бунге як лідера школи доповнили й розвинули його колеги та учні. Зокрема, Д. Піхно заклав основи впровадження математичних методів і моделювання в дослідження теорії цінності. В розробках останньої Р. Орженцьким та Є. Слуцьким було залучено граничний аналіз, а О. Білімович доповнив поняття суб'єктивної цінності поняттями ціни та об'єктивної цінності [11]. Здобутки Київської наукової школи вагомо увійшли до скарбниці світової економічної теорії, а українська економічна думка в кінці XIX ст. суттєво наблизилась до створення синтетичної теорії цінності.

Пріоритет у глибокому обґрунтуванні та створенні синтезу трудової теорії цінності та теорій граничної корисності належить видатному українському вченому Михайлу Івановичу Туган-Барановському. На методологічному підґрунті поєднання об'єктивного і суб'єктивного підходів, що дозволило уникнути односторонності економічного дослідження, вчений поєднав потенціал обох теорій, вважаючи їх взаємодоповнюючими. «...Між ними, – підкреслював М. Туган-Барановський, – переважно існує бездоганна гармонія. Єдина різниця полягає у тому, що вони досліджу-

ють різні фази одного і того ж процесу економічної оцінки. Теорія граничної корисності пояснює суб'єктивні фактори в економічній оцінці, тоді як теорія трудової цінності пояснює її об'єктивні фактори» [21, с. 228]. Оскільки економічний процес поєднує суб'єктивні (економічна людина) і об'єктивні (зовнішня природа) елементи, то справжня теорія цінності має вирости з суб'єктивних елементів економіки, які переходять у об'єктивні. Тому, на думку вченого, обидві теорії можна звести до органічного синтезу.

Синтетична теорія цінності М. Туган-Барановського була проривом в економічній науці, на жаль, достойно не оціненим у вітчизняному інтелектуальному просторі, тоді як праця А. Маршалла «Принципи економічної науки», що вийшла друком у тому ж 1890 р. і була присвячена проблемам методологічного синтезу класичної політичної економії та теорії граничної корисності, принесла її авторові світову популярність і визнання. Сьогодні саме з іменем А. Маршалла пов'язується становлення неокласичного напрямку світової економічної думки та сучасної методології економічного аналізу.

Особливе місце у розвитку ідей маржиналізму та формуванні європейської неокласичної традиції належить видатному українському вченому Євгену Євгеновичу Слуцькому. Його праці справили потужний творчий вплив на розвиток вітчизняної та світової економіко-математичної науки. Він стояв біля джерел математичної економіки, теорії випадкових процесів, економетрії; обґрунтував ординалістський (порядковий) принцип порівняння відносних рівнів корисності благ замість кардиналістського (кількісного); заклав наукові основи вчення про раціональну поведінку людини – праксеології. Дослідження Є. Слуцького вагомо увійшли до математичної та експериментальної статистики, граничного аналізу економічних величин, розробки теорії ринкової поведінки споживача, вивчення економічної динаміки та економічних циклів тощо.

Історико-економічні публікації останніх років у світовій та українській фаховій літературі свідчать про активізацію наукового інтересу до постаті Є. Слуцького та його творчої спадщини. Побачили світ праці В. Базилевича, В. Барнета, С. Злупка, І. Єлісеєвої, П. Ключіна, Л. Корнійчук, Т. Куриленко, Я. Талали, В. Фещенко, Дж. Чипманата ін. [14; 25; 8; 6; 20; 12; 26], доповнюючи опубліковані ще у минулому столітті праці Б. Гнеденка,

А. Колмогорова, П. Самуельсона, М. Четверикова, Р. Аллена, Й. Шумпетера та ін. [3; 9; 23; 24].

Дослідники наукового доробку Є. Слуцького, аналізуючи інтелектуальну біографію, захоплення та багатогранну наукову діяльність вченого, по-різному характеризували періоди змін його наукових уподобань та зацікавленості новими галузями знань. Так, колега і друг Є. Слуцького московський дослідник М. Четвериков виокремлював три періоди в розвитку його наукових інтересів: «період пошуків і самовизначення; період захоплення економічними проблемами; найбільш плідний період дослідницької роботи в галузі теорії ймовірностей та теоретичної статистики...» [23, с. 254].

За цією періодизацією перші два із зазначених періодів пов'язані з життям та професійною діяльністю Є. Слуцького на теренах України, де він сформувався як учений, а його наукові інтереси були зосереджені, головним чином, на теоретичних проблемах економічної науки, історії економічних учень, економіко-статистичних дослідженнях. Саме для цього часу характерна його зацікавленість ідеями австрійської школи маржиналізму, працями К. Менгера, О. Бем-Баверка, Ф. Візера та представників математичної школи: Л. Вальраса, В. Парето, І. Фішера та інших.

У постаті Є. Слуцького як науковця дивовижно поєднувалася любов до глибоких теоретичних узагальнень, методології економічного аналізу та глибокої аргументації висновків із широким використанням математичних методів аналізу, що, за висловом радянського вченого Б. Гнеденка, викликало деякі проблеми у дослідників праць Є. Слуцького, оскільки математична частина утруднювала економістів, а економічна – математиків [3, с. 6].

Такому поєднанню наукових інтересів Є. Слуцький, очевидно, мав завдячувати своїй освіті: тривалій, з вимушеними перервами та зміною спеціальності. Після закінчення із золотою медаллю Житомирської класичної гімназії він у 1899 р. вступив до Київського університету Святого Володимира на математичне відділення фізико-математичного факультету. Як зазначав вчений у своєму «Життєписі», його неодноразово відраховували із університету за участь у студентських протестних виступах, через що він закінчив курс лише в 1911 р. по юридичному факультету [17, с. 21–23].

Упродовж вимушених перерв, (зокрема, з 1902 р. по 1905 р.) Є. Слуцький навчався на машинобудівному відділенні Мюнхенсь-

кого політехнічного інституту, хоча і не закінчив його. Пізніше Євген Євгенович визнав «мюнхенський період» у своєму житті як переломний. Така оцінка була обумовлена тим, що майбутня спеціальність його не захоплювала, і він почав реалізовувати свій інтерес до економічних наук, який зародився ще у перші студентські роки у Києві. В Мюнхені цей інтерес поглибився і закріпився. Є. Слуцький багато часу приділяв вивченню праць відомих економістів Д. Рікардо, К. Маркса, М. Ільїна (В. Леніна) «Розвиток капіталізму в Росії» та ін. Вступаючи на юридичний факультет, він, як сам зазначав, уже мав плани робіт із застосування математики в економіці [17, с. 19–20].

На четвертому курсі університету Є. Слуцький підготував конкурсну роботу «Теорія граничної корисності», виконану, як зазначав пізніше сам Євген Євгенович, «під кутом зору математика, який вивчає політичну економію» [17, с. 22]. Названа праця стала результатом участі студента Є. Слуцького у науково-дослідній роботі, що проводилася в Київському університеті Святого Володимира, і була поставлена на високому теоретичному рівні¹.

¹ Рукопис праці Є. Слуцького «Теорія граничної корисності» (1910) вперше у повному обсязі був опублікований 2006 р. у Києві завдяки зусиллям професора В. Феценко та канд. екон. наук Т. Куриленко [19]. Праця видатного українського вченого вийшла друком до 100-річного ювілею Київського національного економічного університету – навчального закладу, (на початку ХХ ст. – Київського комерційного інституту), з яким пов'язана майже чотирнадцятирічна наукова та педагогічна діяльність Є. Слуцького.

Підготовлене видання стало першим, що повністю відтворило текст рукопису [31]. Укладачами було здійснено переклад тексту українською мовою. Прагнучи передати дух епохи та розкрити наукову лабораторію Є. Слуцького, укладачі намагалися зберегти особливий стиль вченого у викладі матеріалу, його вміння поєднувати аналіз серйозних економіко-математичних проблем з поезією класиків світової літератури, відобразити його ерудованість та коректність в оцінках наукових поглядів опонентів.

У книзі поміщений розділ «Архівні матеріали і документи», до якого увійшли задокументовані сторінки біографії Є. Слуцького з архівних джерел, зокрема Київського міського державного архіву, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Державного архіву Житомирської області тощо. Знайдені в архівах автобіографії вченого, його листи, рецензії, довідки, (частина яких була вперше введена в науковий обіг), дали змогу повніше розкрити постать вченого, його наукові інтереси та педагогічну майстерність [27; 28; 29; 30].

Публікація епістолярної спадщини Євгена Євгеновича стала можливою завдяки австрійському досліднику творчості Є. Слуцького Г. Раушеру, якому

За університетським Статутом конкурсні роботи захищалися у спеціально призначених при університеті комісіях (за фахом: юридична, медична тощо), а до студентів, які виявили бажання взяти участь у конкурсі, висувалися досить суворі вимоги змістовного і формального характеру. Виходячи з положень Статуту та інших університетських документів, в яких були сформульовані вимоги до конкурсних студентських робіт, стає зрозумілим, чому праця написана під девізом. А той факт, що автором «Теорії граничної корисності» є студент юридичного факультету Євген Слуцький, і що його дослідження нагороджене золотою медаллю, зафіксований власноруч деканом факультету професором М. Ясинським, який саме восени 1910 р., за пропозицією пана керуючого Міністерством народної освіти, був затверджений на посаді декана юридичного факультету Університету Св. Володимира [33, ф. 59, арк. 3–5].

По закінченню університету Є. Слуцький був відзначений дипломом I ступеня, а ідеї, закладені в конкурсному дослідженні, лягли в основу його подальших наукових пошуків, зокрема в галузі застосування математичних методів в економічній науці, вивчення ринкової поведінки споживача; мали важливе значення щодо критичного сприйняття ліберальних ідей та суб'єктивних методологічних підходів представників західноєвропейських наукових шкіл, а також свідчили про специфіку розвитку національної концепції маржиналізму.

У період роботи Є. Слуцького над випускним дослідженням «Теорія граничної корисності» зростав авторитет вже згадуваної Київської наукової школи і, відповідно, теоретичний інтерес дослідників до ідей маржиналізму та математичного обґрунтування економічної теорії. Молодого вченого глибоко цікавили, як він наголошував, ідеї «класиків нового вчення», (йшлося про становлення неокласичного напрямку економічної думки – В.Ф.), а також

укладачі щиро вдячні за надані матеріали із зарубіжних архівів та приватних колекцій. Включене до цього видання листування Є. Слуцького з відомим статистиком В. Борткевичем та лауреатом Нобелівської премії з економіки Р. Фрішем розкриває процес обміну думками видатних вчених щодо актуальних проблем теорії ймовірності та статистики, питань застосування математичних методів в економічних дослідженнях, проблем формування категоріального апарату в економіко-математичній науці, а також організації періодичного видання для економістів-математиків (відомий сьогодні журнал «Економетрика» – В.Ф.). Воно також свідчить про міжнародний авторитет українського вченого та визнання його наукових здобутків.

принципи та інструменти економічного аналізу [19, с. 70]. З огляду на це, Є. Слуцький всебічно проаналізував існуючі концепції граничної корисності, зокрема австрійської та лозаннської наукових шкіл, високо оцінивши та критично переосмисливши здобутки їхніх представників. Разом з тим, український дослідник ставив за мету створити власну концепцію граничної корисності, розглянувши її психологічні аспекти, взаємозв'язок понять цінності та корисності, а також питання вимірюваності останньої.

Дослідження Є. Слуцького «Теорія граничної корисності» можна розглядати як суттєве доповнення і розвиток наукових розробок концепції цінності Київською школою економістів (А. Антонович, В. Арнольд, О. Білімович, Р. Орженцький, Д. Піхно та ін.), які вже в кінці XIX ст. зробили спроби синтезувати трудову теорію цінності з теорією граничної корисності, підготувавши таким чином підґрунтя для сприйняття засадничих ідей західно-європейських шкіл маржиналізму. Проте, за глибиною постановки, оригінальністю викладу та новаторськими підходами до аналізу економічних проблем, насамперед, широким використанням математичних методів дослідження, великим обсягом задіяних оригінальних джерел, аргументованістю узагальнень та висновків, можна з упевненістю стверджувати, що вже у випускній університетській роботі Є. Слуцький виступив як самостійний, серйозний дослідник проблем граничної корисності, мотивації людської поведінки, складної системи інтересів, сутності ринку тощо.

При цьому, не відкидаючи цілком суб'єктивного трактування корисності західними теоретиками, він вніс елементи об'єктивного аналізу зазначеної проблеми шляхом порівняння відносних рівнів цінностей різних благ та виявлення залежності зміни функції корисності від руху цін та грошових доходів населення. Вчений широко використав математичні методи дослідження, справедливо вважаючи, що останні необхідні для наукової роботи. На думку Є. Слуцького, без математичного аналізу важко показати істинне взаємовідношення теорії попиту й пропонування (у сучасній її конструкції) з теорією витрат виробництва. У теорію благ вищих порядків і благ комплементарних математичний метод також вносить значне спрощення й принципову ясність і прозорість [19, с. 73].

Більше того, Є. Слуцький не сприймав практики фрагментарного використання математичного аналізу до окремих економічних проблем. Свій новаторський метод він поширював на еконо-

мічну теорію загалом, вважаючи, що «тяжке становище політичної економії матиме місце доти, поки представники цієї науки дійдуть висновку, що вона за своєю суттю є наука математична і має вивчатися й викладатися у всеозброєнні математичного апарату, створеного задля цього людським генієм» [19, с. 405].

Тому цілком закономірним стало те, що в «Теорії граничної корисності» Є. Слуцький широко використав можливості математичного аналізу для обґрунтування власної концепції. У «Додатках» до праці, обсяг яких становить 24 сторінки, наведено 19 креслень, теоретико-методологічні тези окремих авторів (К. Маркса, І. Канта, Р. Штамплера, В. Вундта та ін.), системи алгебраїчних рівнянь, доведення теорем, дві леми, графічні зображення поведінки попиту при збільшенні ціни, таблиці споживчих витрат тощо, які стали основою для побудови основних постулатів власної теорії вченого.

Виходячи із поставленого у передмові завдання – «дати нарис цілісної системи основних положень теорії», – Є. Слуцький розпочав дослідження з аналізу психологічних засад концепції граничної корисності [19, с. 70]. Український вчений критично переосмислив класифікацію психічних явищ, проведену німецькими психологами А. Бейном, К. Еренфельсом, В. Вундтом та ін., а також проаналізував психологічні підходи у теорії корисності визнаних економістів, зокрема, К. Менгера, В. Парето, Й. Шумпетера, М. Лосського. Спираючись на їхні дослідження, а також на теоретичні розробки одного із засновників вітчизняної психологічної школи права – професора Л. Петражицького, Є. Слуцький на підставі «аналізу елементарних явищ душевного життя і процесів мотивації» обґрунтував власні підходи до створення концепції граничної корисності. Він виступив із критикою гедонізму і гедоністичної конструкції поведінки індивідів та дійшов висновку щодо «психологічного обґрунтування по суті простіших і більш загальних основних конструкцій», розв'язавши в принципі проблему виміру корисності [19, с. 72]. Тобто, вже в першій своїй науковій праці вчений відмовляється від кардиналістської концепції корисності, хоча і визнає її позитивний вплив на процес формування теорії граничної корисності, зокрема, в межах австрійської економічної школи.

Відмова Є. Слуцького від теорії суб'єктивної корисності К. Менгера та його послідовників базувалася на тому, що суб'єктивна корисність є кількісно невимірною, а отже, непридат-

ною для математичного аналізу функції корисності. Пізніше, у відомій праці 1915 р. «До теорії бюджету споживача», Є. Слуцький розвинув ординалістську концепцію корисності, започатковану Ф. Еджуортом та В. Парето, і використав поняття «надання переваг споживачем» як одну з детермінант попиту, що підлягає порядковому зіставленню, для вимірювання корисності [16].

Таким чином, спроби поєднати психологічний напрям з математичним та розкрити необхідність застосування математичного інструментарію до розробок теорії граничної корисності слід вважати новаторськими методологічними підходами молодого вченого до аналізу економічної науки загалом та розробок теорії граничної корисності, зокрема.

Важливою частиною дослідження Є. Слуцького став аналіз елементів теорії діяльності, яку він пов'язував з психологією, а також вивчення впливу емоцій на людську поведінку. В роботі було сформульовано положення, що людські прагнення не одразу втілюються у бажані зміни: між початковим прагненням і його задоволенням має бути побудований ланцюжок проміжних ланок, які ведуть до реалізації прагнення. Тому в першу чергу Є. Слуцький проаналізував мету і об'єкт прагнень. Вченим було також розкрито сутність та визначено одну з основних категорій маржиналізму – категорію «благо», яку він охарактеризував як об'єкт, що вживається для задоволення прагнення [19, с. 126].

На основі класифікації благ 1-го, 2-го, ... n-го порядку було розкрито сутність лінійної системи прагнень, сформульовано залежність між прагненнями вищих і нижчих порядків та висловлено принципову позицію про можливість вимірювання інтересів.

Розглядаючи поняття цінності та корисності, Є. Слуцький критично оцінив визначення цих категорій теоретиками маржиналізму К. Менгером, Е. Бем-Баверком, Ф. Візером, В. Дживонсом, Г. Госсеном, Г. Зіммелем та ін. Зокрема, Є. Слуцький заперечував суто суб'єктивне тлумачення цінності К. Менгером, вважаючи, що праці Ф. Візера з суб'єктивно-об'єктивним баченням феномену цінності значно переважають напрацювання попередників у цій галузі [19, с. 182]. Через вивчення системи інтересів він приходить до визначення поняття «об'єктивованого інтересу». Саме він, на його думку, лежить в основі цінності. «Цінність блага, – підкреслював дослідник, – є інтерес, спрямований на розпорядження даним конкретним благом» [19, с. 214]. Висновок Є. Слуцького про можливість кількісного аналізу споживацьких переваг індиві-

да став новим словом у економічній науці. Його дослідження щодо вимірюваності цінності на основі застосування математичних методів також випереджали розробки як вітчизняних, так і зарубіжних колег.

Є. Слуцький дав детальний виклад теорії складної системи інтересів. Він проаналізував теорію цінності благ вищих порядків і благ комплементарних, розкрив сутність насичених і ненасичених інтересів, граничної та питомої корисності, дослідив поведінку функції корисності в різних системах (моментальній і тривалій) [19, с. 251, 261–267]. Вчений простежив зв'язок між попитом, цінами і бюджетом споживача. Проведене дослідження лягло в основу теорії ринку та ринкової поведінки споживача: індивідуалістичної і соціальної. Є. Слуцький вважав, що теорія обміну є центральною проблемою теоретичної політичної економії, оскільки вона включає теорію ціни, теорію виробництва, теорію податків, тарифів, заробітної плати, ренти й капіталу. Він доводить важливість впливу на характер ринкового обміну соціальних чинників, як позитивних, так і негативних, аналізує умови встановлення ринкової рівноваги та причини відхилення від неї, вивчає проблеми попиту і пропозиції, витрат виробництва тощо [19, с. 357–363].

Фактично, українським ученим закладалися основи мікроекономічного аналізу ринкових процесів, який він здійснював, висловлюючись сучасною економічною термінологією, на методологічному підґрунті, міждисциплінарного аналізу. Зокрема, у листі ректорові Київського комерційного інституту, Є. Слуцький доводив, що теоретична економія «тільки тоді стане цілком наукою, коли будуть опрацьовані найглибші її основи, що мають коріння в ряді суміжних з нею дисциплін, а особливо в загальному для усього знання філософському підґрунті. Я витратив багато зусиль, – писав він, – розширяючи і набуваючи знання, які зазвичай не вважаються обов'язковими для економіста, але необхідні мені заради виконання мого завдання з перегляду основ теоретичної економії. Так, я працював і в математиці, і в математичній статистиці, і в логіці, і в теорії пізнання, і в психології заради цієї єдиної мети» [30, о. 8, спр. 63, арк. 34].

Упродовж 1914–1918 рр. Є. Слуцький продовжує працювати, за його власним визначенням, над «експериментально-психологічним вивченням деяких питань в галузі вимірювання корисностей», намагаючись визначити методологічне підґрунтя та інструментарій остаточного вирішення проблеми цінності в галузі

теоретичної економії [30, о. 8, спр. 63, арк. 34]. Глибоке дослідження цих питань привело вченого до впевненості, що емпіризм не є належною основою для теоретичної економії і що психологічний підхід до проблеми цінностей неправильний. Про це він напише у своєму відгуку на економічні праці відомого представника Київської наукової школи Р. Орженцького [28, спр. 276, арк. 2].

У 1915 р. в італійському журналі «Giornal edegli economisti e rivista di statistica» виходить стаття Є. Слуцького «До теорії бюджету споживача», яка в методологічному відношенні ґрунтувалася на концепції граничної корисності і стала продовженням концептуальних позицій, висловлених автором у дипломній роботі. Є. Слуцький, спираючись на розробки В. Парето, учнем якого він себе вважав, показав зв'язок між функцією корисності, динамікою цін і грошових доходів населення. При цьому український вчений намагався відмежуватися від надмірного занурення у психологію. «Якщо ми хочемо підвести під економіку надійну базу, – зауважував він, – ми повинні зробити її абсолютно незалежною від психологічних припущень та філософських гіпотез [16, с. 379–381]. Однак повністю нівелювати психологічні аспекти дослідження, на думку Є. Слуцького, було неможливо, оскільки ставлення до корисності благ з боку різних людей суттєво відрізняється.

Така преамбула та критичне сприйняття поняття корисності, запропонованого В. Парето, заклали основу для власного визначення Є. Слуцьким категорії корисності. Останню він визначає наступним чином: «Корисність певної комбінації деяких благ є величиною, котра має властивість набувати тим більшого значення, чим бажанішим ставатиме для індивіда це поєднання благ» [16, с. 383]. Тобто, на його думку, корисність визначається через можливість вибору та надання споживачем переваг певному, більш бажаному, поєднанню благ. Коли споживач переходить від комбінації благ А до комбінації благ В, то це і є більш бажане поєднання благ. І така корисність для індивіда має більшу величину. Якщо такий перехід між поєднаннями благ не здійснюється, то блага А і В мають для споживача однакову величину корисності. У своєму аналізі Є. Слуцький, на відміну від попередників, визначає не ступінь корисності блага для споживача, а здійснює порівняння рівнів корисності «комбінацій благ». Визначення функції корисності можливе за умови, коли «теорія бю-

джету споживача буде остаточно розвинена» на підставі змін у попиті залежно від доходу і цін [16, с. 383–384].

Стан рівноваги бюджету індивіда досягається тоді, коли корисність бюджету споживача має однакову або найбільшу величину серед усіх найближчих до нього станів. Цей стан буде стійким за умови, що будь-яке відхилення від нього зменшуватиме корисність, і нестійким – у протилежному випадку. Стан рівноваги бюджету, на думку вченого, має суттєве значення, оскільки на практиці споживчі бюджети зазнають багатьох впливів, що порушують їх рівновагу. Звідси висновок – практично існувати можуть лише стійкі бюджети. Є. Слуцький першим запровадив поняття рівноважного стану бюджету споживача та визначив критерії його стійкості, підкреслюючи, що з'ясування «умов стабільності є важливим аспектом теорії споживчих бюджетів» [16, с. 383].

Теорія бюджету споживача Є. Слуцького базується на певних припущеннях. Вона виходить із передумови безперервності як функції корисності, так і її похідних; припущення, що тип функції корисності не зазнає змін протягом досліджуваного проміжку часу; припущення, що зміна корисності при переході від одного поєднання благ до іншого не залежить від способу переходу [16, с. 384]. Крім того, український вчений, не поділяючи думку Г. Госсена про насичуваність потреб (мається на увазі перший закон Госсена), виокремив два види благ: насичуючі (гранична корисність яких спадає при збільшенні їхньої кількості) та ненасичуючі (гранична корисність яких за тих самих умов збільшується). На такому теоретичному підґрунті Є. Слуцький виводить основне рівняння, характеризуючи стабільність споживчого бюджету:

$$p_1x_1 + p_2x_2 + \dots + p_nx_n = s,$$

де s – дохід якого-небудь індивіда,

p_1, p_2, \dots, p_n – ціни на n благ, які він купує,

x_1, x_2, \dots, x_n – придбані ним кількості [16, с. 386].

Для рівноваги бюджету необхідно, щоб функція корисності набувала максимального значення, тобто йдеться про такий варіант попиту (x_n), за якого корисність набуває найбільшого значення.

У процесі математичного дослідження стабільності споживчого бюджету вчений розмежував нормальний та аномальний бюджети. «Якщо бюджет споживача *нормальний*, – зауважував він, – то попит на кожне благо збільшується разом зі зростанням

доходу і спадає разом зі зростанням ціни на нього. Якщо бюджет є *анормальним*, то зростання доходу спричиняє зростання попиту на не насичуючі блага і зменшення попиту на насичуючі блага. Більше того, зі зростанням ціни на не насичуюче благо попит на нього має спадати, протилежне може статись лише у випадку насичуючого блага» [16, с. 407].

Є. Слуцький увів до наукового обігу також поняття комплексної зміни цін, що означає збільшення ціни зі зростанням доходів, дослідив поведінку функції корисності при змінах у індивідуальному попиті як функції доходу (так званий ефект доходу) та при змінах попиту як функції ціни, коли зміна ціни на деякі блага зумовлює подвійний ефект (названий пізніше Дж. Хіксом ефектом заміщення).

Незважаючи на вагомні наукові здобутки, здійснені Є. Слуцьким у вивченні індивідуальної поведінки споживача та формування споживчого бюджету, його праця «До теорії бюджету споживача» звернула на себе увагу світової наукової спільноти лише через 20 років після її публікації, викликавши жваву дискусію та появу цілого ряду суміжних з нею досліджень у англо-американській економічній літературі. В середині 30-х років ХХ ст. праця українського вченого вперше була високо оцінена італійським дослідником В. Домінедо і американським економістом Г. Шульцем. Останній, до речі, звернув увагу на зв'язок поглядів англійських економістів Дж. Хікса та Р. Аллена на проблеми поведінки споживача з новаторською теорією бюджетної рівноваги Є. Слуцького. В свою чергу, Р. Аллен у 1936 р. присвятив Є. Слуцькому статтю, в якій дав високу оцінку його працям, відмітивши його вплив на розвиток економетрики у двох напрямках: теорії поведінки споживача та дослідженні числових рядів [24].

Ідеї Є. Слуцького лягли в основу книги Дж. Хікса «Цінність і капітал» (1939). У ній Дж. Хікс високо оцінив наукові розробки Є. Слуцького й підкреслив, що він був першим економістом, який зробив значний крок вперед порівняно з неокласиками і з Парето. При цьому Дж. Хікс зауважував, що був незнайомий з його роботою ні під час завершення власного дослідження, ні навіть впродовж деякого часу після опублікування разом з Р. Алленом двох глав праці у журналі «Economica» (1934). Незнання праці Є. Слуцького він пояснював також часом опублікування роботи (йшла Перша світова війна – В.Ф.) та значною її математизованістю, але визнавав, що представлена ним книга є першим систе-

матичним дослідженням «території», вперше відкритої Слуцьким [22, с. 112]. У 1935 р. Р. Аллен оголосив про свою знахідку щодо розробок Є. Слуцького і визнав його першість в створенні більшої частини теорії, (яка пізніше отримала назву Хікса-Аллена – В.Ф.), крім діаграм кривих байдужості.

Апарат кривих байдужості Хікса-Аллена дав змогу належним чином оформити ординалістську теорію цін, розкрити процес формування ринкового попиту на різноманітні товари при заданій структурі цін. Тобто, Є. Слуцький, а відтак і Дж. Хікс розширили сферу мікроекономічного аналізу, відмовившись насамперед від припущення А. Маршалла про незмінність граничної корисності грошей. Завдяки цим дослідженням у науковий обіг увійшли поняття «ефект Слуцького», «рівняння Слуцького», підкреслюючи першість українського вченого у розробці даних проблем економічної науки. Теорія Є. Слуцького стала окремим відгалуженням економетрики, його ідеї, поглиблені у працях К. Ерроу, Ж. Дебре, Х. Хаутакера та інших, сьогодні використовуються в математичній теорії попиту.

З погляду розвитку теорії маржиналізму викликає зацікавлення праця «До питання критики поняття цінності Бем-Баверка та його вчення про вимірюваність цінності» (1927), у вступних зауваженнях до якої Є. Слуцький підкреслював: «Цей критичний розгляд деяких пунктів вчення про цінність Бем-Баверка має за мету підготувати основу для повного прояснення теорії граничної користі» [15, с. 774]. Він зауважував, що проблема вимірності економічної цінності є важливою і ставиться Бем-Баверком абсолютно правильно. Але психологічне помилкове трактування суті цінності, що проявляється в штучних понятійних конструкціях автора, приводить до того, що все вчення про вимірність цінності потрапляє в хаос нездоланих труднощів, а аргументи вчення, за висловом Є. Слуцького, побудовані на піску.

Український вчений критикує тезу Бем-Баверка про «додавання інтенсивностей відчуттів», його гедоністичні підходи до теорії цінності, використання різних визначень для одних і тих самих понять тощо. Позитивно оцінюючи процес утворення «об'єктивної цінності», яка, на думку Бем-Баверка, формується на ринку в ході стихійного виявлення попиту і пропозиції, Є. Слуцький вважає помилковим його твердження про більш низьку оцінку майбутніх благ у порівнянні з теперішніми. Все це заважає Бем-Баверку дати визначення «єдиної економічної цінності». На думку Є. Слуць-

кого, «якщо абстрагуватися від оманливого нашарування форми викладу, то можна сказати, що вчення Бем-Баверка про суть цінності (яке не потрібно змішувати з наступними частинами його теорії) виявляється очевидно номіналістичною або навіть (онтологічною) нігілістичною теорією, оскільки вона якраз не помічає феномена і заперечує його, тоді як її завданням повинно було бути його пояснення» [5, с. 792]. Цей занадто важкий докір «великому майстру», за словами Є. Слуцького, обумовлений характерними рисами цілої і довгої епохи пошуку методологічних підходів до аналізу сутнісних проблем економічної науки. «В позитивізмі XIX століття, – пише він, – можна знайти ще багато елементів раціоналізму і атомізму XVII століття... З цього виникли всі ці добре відомі теорії, які намагалися скоротити нескорочуване і сконструювати первісне» [15, с. 792].

Таким чином, Є. Слуцький увійшов у національну і світову економічну науку як автор глибоких та оригінальних праць з теоретичної економіки, дослідник і теоретик маржиналізму, фундатор української економіко-математичної школи світового масштабу. За словами академіка А. Колмогорова, він належав до такого типу вченого, який «вбачає, а іноді й випереджає основні шляхи розвитку науки, що не піддаються розкладу по тісним рубрикам окремих наукових дисциплін». ... З його праць «викристалізувався новий напрям дослідження, орієнтований не на упорядкування та розчищення спадщини минулого, а на створення зовсім нових відгалужень науки» [9, с. 143–145].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні теоретичні узагальнення та висновки. Маржиналізм як потужний напрям розвитку світової економічної теорії мав свої особливості сприйняття та розвитку в українській економічній думці останньої третини XIX – початку XX ст., а саме:

- критичне сприйняття методологічного індивідуалізму – характерної риси наукового інструментарію маржиналізму;
- поєднання основоположних ідей маржиналізму з методами нової історичної та соціальної шкіл;
- врахування впливу позаекономічних чинників на економічну поведінку господарюючих суб'єктів;
- формування поглядів на цінність як на об'єктивну або суспільну цінність;
- вивчення споживчого попиту крізь призму впливу зовнішніх факторів ринку.

Проблеми формування нової теорії цінності та розроблення методологічних підходів до аналізу економічних явищ загалом (поєднання індивідуалізму з вивченням суспільних явищ, міждисциплінарний аналіз, використання психологічних підходів та функціонального аналізу до вивчення суспільно-економічних процесів, інструментарію економіко-математичного та статистичного дослідження) стали предметом ґрунтовного вивчення у вітчизняній економічній думці на межі XIX–XX ст.

Вагомим здобутком вітчизняної економічної науки цього періоду слід назвати теоретичні напрацювання представників Київської політекономічної школи (М. Бунге, Д. Піхно, Р. Орженцький, О. Білімович), створення синтетичної теорії цінності (М. Туган-Барановський), теорії бюджету споживача (Є. Слуцький).

Багата наукова спадщина представників української економічної думки останньої третини XIX – початку XX ст., коли закладалися нові методологічні підходи економічного аналізу (синтез економічного лібералізму та регулюючих дій держави, дослідження граничних величин, врахування позаекономічних чинників впливу на перебіг ринкових процесів, акцент на дослідженні споживчого попиту та ринкової поведінки споживача тощо), потребує більш ретельного вивчення актуальних і сьогодні ідей вчених, які збагатили економічну науку ґрунтовними працями теоретико-методологічного, економіко-математичного, прикладного характеру та потужно увійшли до скарбниці світової економічної теорії.

1. Булгаков С.Н. Без плана: «Идеализм» и общественные программы. *Новый путь*. 1904. № 10. С. 261–269.
2. Бунге Н.Х. Основания политической экономии. Киев: Унив. тип., 1870. 136 с.
3. Гнеденко Б.В. Е.Е. Слуцкий. Биографический очерк. Е.Е. Слуцкий Избранные труды: Теория вероятностей. Математическая статистика. Москва. 1960. С. 5–11.
4. Головата І.В. Розробка маржинальної теорії цінності українськими економістами кінця XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ...канд. екон. наук. Київ, 2003. 19 с.
5. Голубничий В. Політична економія. *Енциклопедія українознавства*. Львів. 1996. Т. 6. С. 2185.
6. Елисеєва І.І. Евгений Евгеньевич Слуцкий. Жизнь и научное творчество Е.Е. Слуцкого. *Экономическая школа*. 1999. Т. 5. Вып. 5. С. 8–18

7. Злупко С.М. Історія економічної теорії: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2005. 285 с.
8. Злупко С. Є.Є. Слуцький. Український економіст-математик світової слави. *Економіка України*. 1995. № 7. С. 67–74.
9. Колмогоров А.Н. Е.Е. Слуцкий. Некролог. *Успехи математических наук*. 1948. Т. 3. № 4 (26). С. 143–151.
10. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2004. 432 с.
11. Курбет О.П. Роль Київської політекономічної школи в становленні методологічного інструментарію сучасної економічної теорії. *Формування ринкової економіки: збірник наукових праць*. КНЕУ, 2014. Вип. 31. С. 353–355.
12. Куриленко Т.В., Фещенко В.М. Життєвий шлях та наукові здобутки Є.Є. Слуцького. Є.Є. Слуцький Теорія граничної корисності / за ред. д-ра екон. наук В.М. Фещенко; упоряд. В.М. Фещенко, Т.В. Куриленко. Київ: КНЕУ, 2006. С. 9–38.
13. Леоненко П.М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.): монографія. Київ: ІАЕ УААН, 2004. 434 с.
14. Слуцький Є. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2007. 919 с.
15. Слуцький Є. До питання критики поняття цінності Бем-Баверка та його вчення про вимірність цінності. Слуцький Є. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2007. С. 774–792.
16. Слуцький Є. До теорії бюджету споживача. Слуцький Є. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2007. С. 379–417.
17. Слуцкий Е.Е. Жизнеописание. *Экономическая школа*. 1999. Т. 5, вип. 5. С. 18–24.
18. Слуцький Є.Є. Етюд до проблеми будівництва формально-праксеологічних засад економіки. *Записки соціально-економічного відділу ВУАН*. Київ, 1926. Т. 4. С. 165–175, 238–249.
19. Слуцький Є.Є. Теорія граничної корисності / за ред. д-ра екон. наук В.М. Фещенко; упоряд. В.М. Фещенко, Т.В. Куриленко. Київ: КНЕУ, 2006. 528 с.
20. Супрун Н.А. Методологічні новації Є. Слуцького в дослідницькому інструментарії економічної науки. *Історія народн. госп-ва та екон. думки України: збірник наукових праць*. 2014. Вип. 47. С. 220–236.

21. Туган-Барановский М.И. Учение о предельной полезности хозяйственных благ как причины их ценности. *Юридический вестник*. 1890. № 10. С. 192–230.
22. Хикс Дж. С. Р. Стоимость и капитал: пер. с англ. Москва: Изд. группа «Прогресс», 1993. 488 с.
23. Четвериков Н.С. Жизнь и научная деятельность Е.Е. Слуцкого (1880–1948). *Ученые записки по статистике*. 1959. Т. 5. С. 254–270.
24. Allen R. G. D. Professor Slutsky's Theory of Consumers' Choice. *The Review of Economic Studies*, February 1936. Vol. 3(2). P. 120–129. Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.2307/2967502>.
25. Barnett V. E.E. Slutsky: Mathematical Statistician, Economist, and Political Economist. *Journal of the History of Economic Thought*. 2004. Vol. 26. No. 1. March. P. 2. doi: <https://doi.org/10.1080/1042771042000187844>.
26. Chipman J.S., Lenfant J. S. Slutsky's 1915 Article: How It Came to be Found and Interpreted *History of Political Economy*. 2002. Vol. 34. No. 3. P. 553–598.
27. Державний архів м. Києва (КДМА). Ф. 871. Оп.1.
28. КДМА. Ф. 871. Оп. 2. Спр. 356, 276.
29. КДМА. Ф. 871. Оп. 8.
30. КДМА. Ф. 153. Оп. 8. Спр. 63. Арк. 34–35.
31. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. 1. Спр. 44850.
32. ІР НБУВ. Ф. УШ. Спр. 2836.
33. ІР НБУВ. Ф. 59. Спр. 107.

References

1. Bulgakov, S.N. (1904). Without a plan: Idealism and public programs. *Novyj put – The New Way*, 10, 261-269 [in Russian].
2. Bunge, N.Kh. (1870). Foundations of political economy. Kyiv: V univ. tip. [in Russian].
3. Gnedenko, B.V. (1960) E.E. Slutsky. Biographical essay. In E.E. Slutsky, Selected Works: Probability Theory. Mathematical statistics. (pp. 5-11). Moscow [in Russian].
4. Golovata, I.V. (2003). Elaboration of Value Theory by Ukrainian economists of the end of 19th – beginning of 20th centuries. (Abstract of Cand. of ekon. sciences thesis). Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv [in Ukrainian].

5. Holubnychy, V. (1996). Political economy. *Entsyklopediya ukrai-noznavstva – Encyclopedia of Ukrainian Studies*. Vol. 6, p. 2185. Lviv [in Ukrainian].
6. Yeliseeva, I.I. (1999). The Life and Scientific Creativity of E.E. Slutsky. *Ekonomicheskaya shkola – Economic School*, 5(5), 8-18 [in Russian].
7. Zlupko, S.M. (2005). History of Economic Theory: A Textbook (2nd ed.). Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
8. Zlupko, S. (1995). E.E. Slutsky – Ukrainian economist and mathematician of world renown. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*, 7, 67-74 [in Ukrainian].
9. Kolmogorov, A.N. (1948). E.E. Slutsky. Obituary. *Uspehi matematicheskikh nauk – Advances in Mathematical Sciences*, Vol. 3, 4(26), 143-151 [in Russian].
10. Korniychuk, L.Ya. (2004). History of the Ukrainian Economic Thought: A Textbook. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
11. Kurbet, O.P. (2014). The role of the Kyiv School of Political Economy in the development of methodological tools of modern economic theories. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky – Formation of market economy*, 31, 353-355 [in Ukrainian].
12. Kurylenko, T.V., Feshchenko, V.M. (2006). The Life Path and Scientific Achievements of E.E. Slutsky. In E.E. Slutsky. The Theory of Marginal Utility (V.M. Feshchenko, Ed.). (pp. 9-38). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
13. Leonenko, P.M. (2004). Methodological aspects of the history of Ukrainian economic thought (XIX-XX centuries). Kyiv: IAE UAAN [in Ukrainian].
14. Bazylevych, V.D. (Ed). (2007). Slutsky E. Recognition. Creative Heritage from the Perspective of Modernity. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
15. Slutsky, E. (2007). On the question of criticism of the Bem-Baverk's concept of value and his doctrine of the dimension of value. In V.D. Bazylevych (Ed), Slutsky E. Recognition. Creative Heritage from the Perspective of Modernity (pp. 774-792). Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
16. Slutsky, E. (2007). To the theory of consumer budget. In V.D. Bazylevych (Ed), Slutsky E. Recognition. Creative Heritage from the Perspective of Modernity (pp. 379-417). Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
17. Slutsky, E.E. (1999). Biography. *Ekonomicheskaya shkola – Economic School*, 5(5), 18-24 [in Russian].

18. Slutsky, E. (1926). An Etude to the Problem of Building Formally Praxeological Foundations of the Economy. *Zapysky sotsialno ekonomichnoho viddilu VUAN – Notes of the Social and Economic Department of VUAN*, 4, 165-175, 238-249 [in Ukrainian].
19. Slutsky, E.E. (2006). The Theory of Marginal Utility (V.M. Feshchenko, Ed.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
20. Suprun, N.A. (2014). E. Slutsky's methodological innovations in the research tools of economic science. *Istoriia narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of National Economy and Economic Thought of Ukraine*, 47, 220-236 [in Ukrainian].
21. Tugan-Baranovsky, M.I. (1890). Study on the Marginal Utility of Economic Goods as the Cause of their Value. *Yuridicheskii vestnik – Legal Bulletin*, 10, 192-230 [in Russian].
22. Hiks, J.R. (1993). Value and Capital. Moskva: Izd. gruppa Progress [in Russian].
23. Chetverikov, N.S. (1959). Life and scientific activity of E.E. Slutsky (1880-1948). *Uchenye zapiski po statistike – Scientific notes on statistics*, 5, 254-270 [in Russian].
24. Allen, R.G.D. (1936). Professor Slutsky's Theory of Consumers' Choice. *The Review of Economic Studies*, 3(2), 120-129. Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.2307/2967502>
25. Barnett, V. (2004). E.E. Slutsky: Mathematical Statistician, Economist, and Political Economist? *Journal of the History of Economic Thought*, 26(1), 5-18. doi: <https://doi.org/10.1080/1042771042000187844>
26. Chipman, J.S., Lenfant, J.S. (2002). Slutsky's 1915 Article: How It Came to be Found and Interpreted. *History of Political Economy*, 34(3), 553-598. doi: <https://doi.org/10.1215/00182702-34-3-553>
27. State Archives of Kyiv (SAK). F. 871. Op. 1 [in Ukrainian].
28. SAK. F. 871. Op. 2. Spr. 356, 276 [in Ukrainian].
29. SAK. F. 871. Op. 8 [in Ukrainian].
30. SAK. F. 153. Op. 8. Spr. 63. Ark. 34-35 [in Ukrainian].
31. Institute of manuscripts of the National library of Ukraine V.I. Vernadsky (IM NLUV). F. 1. Spr. 44850 [in Ukrainian].
32. IM NLUV. F. VIII. Spr. 2836 [in Ukrainian].
33. IM NLUV. F. 59. Spr. 107 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17 жовтня 2019 р.